

mål+₃mæle

Læserkomma

og *primo-medio-ultimo*. To greb i bunken af læserspørgsmål *side 2*

Godt nyt for korrekturskere

Og dog. Læs Holger Juuls kritiske anmærkninger til den nye retskrivningsordbog *side 5*

Mål og Mæle på kryds og tværs

Den populære sprogopgave fylder 100 år i Danmark. Peter Juel Henriksen fejrer jubilæet *side 11*

Der er intet som en trussel

der kan få tungen og pungen på gled. Læs Tanya Karoli Christensens indblik i truslens grammatik *side 16*

Vær velkommen!

Hvorfor står LEGO skoleret i dette nummer? Leg med *side 24*

6000 års dansk sproghistorie

på fire sider. Løb med sproget tilbage til stenalderen *side 28*

Sprogviden

sætter fokus på sprogene i Norden *bagsiden*

Spørgsmål og svar om sprog **2**

1,6 kilo danske ord **5**

Skovmennesker og kvinder med kropsbehåring **9**

På sporet af ordet **11**

Hvilken rolle spiller du og jeg i trusler? **16**

Klodset leg **24**

Det danske sprog gennem 6000 år **28**

Sprogviden **32**

Mit sprog er den gadeluder, som jeg må forvandle til en jomfru.

Karl Kraus

Spørgsmål og svar om sprog

Denne brevkasse bringer spørgsmål og svar om sprog, men også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går du rundt og tænker på sproglige spørgsmål, så send et brev om dem til redaktionen. Vi vil svare på brevet hvis vi kan. Ellers kender vi nok nogen vi kan sætte til det. Send brevet til:

redaktion@malogmale.dk

? Kommaet og læseren

Der har været flere forskellige regelsæt for at sætte komma på dansk. Ud over alle dem, der sætter komma efter den ene eller den anden filosofi, er der alle dem, der ingen forestilling har om at sætte komma efter noget system. Nogle sætter slet ikke komma, og nogle sætter misvisende kommaer, der forstyrrer i hvert fald min læsning. Så må jeg læse teksten flere gange, indtil jeg har fået meningen på plads.

Kommaets funktion skulle være at lette læsningen af en tekst. Men hvordan står det til i praksis?

Mit spørgsmål er, om der findes undersøgelser, der fortæller noget om læselighed i forhold til kommatering.

*Hans Christophersen (abonnet i alle årene siden begyndelsen),
Frederiksberg*

! Ja, kommaer sætter man vel for sine læseskyld. Derfor kunne man tro at der ville være et væld af undersøgelser af om læserne så faktisk også har glæde af dem. Men der er forbløffende få! Den eneste danske undersøgelse jeg kender til, kunne man læse om her i bladet i artiklen *Kommaet og læseren. Hvilket kommasystem er bedst?* (*Mål og Mæle* 15:1, 1992, s. 9–15). Her sammenlignede forfatterne læsetider for lette og svære tekster og fandt at enhedskommaet (som vi i dag kender som »fravalg af startkomma«) gav de hurtigste læsetider for begge teksttyper. Grammatisk komma (dvs. tilvalg af startkomma) gav den langsomste læsetid når det gjaldt lette tekster, mens pausekomma gav den langsomste læsetid når det gjaldt svære tekster.

Undersøgelsen tyder dermed på at kommaer kan øge læsbarheden af en tekst, eftersom svære tekster med få kommaer (som ved pausekomma) blev læst langsommere end tekster med enhedskomma. Men det er ikke nødvendigvis alle kommaer der støtter læseren, for så skulle man have ventet de hurtigste læsetider ved grammatisk komma, hvor der som bekendt sættes komma både før og efter ledsætninger.

En nylig forskningsartikel, *Reading(,) with and without commas* (Angele m.fl., 2023), undersøgte spanske universitetsstuderendes læsning af (spanske) sætninger hvor et ellers obligatorisk komma nogle gange var udeladt. Ude-

ladelserne gav kun svagt forøgede læsetider (under 3%), men helt uden effekt var kommaerne ikke. Deltagerne brugte mere tid på ordene før et komma før de gik videre – men læste så resten af sætningen hurtigere end når der slet ikke var komma. Forfatterne foreslår at kommaer måske især har betydning for mindre sikre læsere.

Konsekvenserne af ikke at sætte komma lader alt i alt til at være begrænsede, men der er selvfølgelig tilfælde hvor et komma kan være afgørende for betydningen. En populær engelsk bog om emnet har titlen *Eats, shoots and leaves* («Spiser, skyder og tager af sted»), som må referere til en seriemorder, hvorimod det kommaløse udtryk *eats shoots and leaves* («spiser skud og blade») nærmere refererer til en panda. Det er jo meget sjovt, men den slags demonstrationer af kommaers uundværlighed er næsten altid konstruerede (og altså ikke hentet fra autentisk sprogbrug), og de handler ofte om den ret ukontroversielle brug af opremsningskomma.

Der er langt imellem etablerede skribenter der helt har droppet kommaet, hvis der overhovedet er nogen? Et muligt eksempel er forfatteren Agnes Henningsen, der i nogle af sine erindringsbøger sætter meget få kommaer. Fx be-

gynder hendes erindringsbog *Byen erobret* (1945) sådan her:

Min mand var rejst for bestandig. Først i februar 1895 i den ubarmhertigste vinter nogen havde oplevet. // Tre døgn lå jeg i sengen. Jeg kunne ikke sove ikke hvile.

Her kommer vi som læsere lidt på arbejde for at finde ud af hvilke ord der hører tættest sammen. Men det er vi også i mange andre tilfælde, fx når vi skal finde ud af at der skal tryk på *vendte* i *Hun vendte kassen om*, men ikke i *Hun vendte om*. Agnes Henningsens fravalg af komma kan ses som en del af hendes stil – og af hendes livsførelse i det hele taget, hun udfordrede også gældende normer på andre områder. I den seneste udgave har forlaget imidlertid normaliseret og indsat kommaer efter 1895 og sove ...

PS. Tak for at abonnere så trofast!

HJ

Figur 1. Kommabredbag (*Hesperia comma*). Foto: @ Gilles San Martin (flic.kr/p/8qvw3b).

? *Primo, medio og ultimo*

På dansk kan man bruge *primo, medio* og *ultimo* om hhv. starten, midten og slutningen af en måned. Ordene ser latinske ud, men hvorfor hedder det så ikke *primus, medius* og *ultimus* eller noget i den dur?

Thorsten Olfertsen,
Frederiksværk

! Man kunne godt tro at man bare skulle bruge opslagsformerne af de latinske ord. Men de gamle romere havde en tilbøjelighed, om man så må sige, til at bøje ordene, og *primo, medio* og *ultimo* står i den kasus der hedder ablativ – som ved disse (og mange andre) ord ender på *-o* (på klassisk latin udtaltes dette *-o* langt, som i dansk *Ole*, men det gør vi ikke).

»Ablativ« dækker i virkeligheden over en hel del forskellige funktioner,

hvilket man kan se hvis man slår op i en latinsk skolegrammatik: separativ ablativ, instrumental ablativ, lokativisk ablativ, absolut ablativ og ablativ ved præpositioner.

Når vi taler om *primo* osv., handler det om lokativisk ablativ, altså en betydning der svarer til dansk *i* eller *på*. *Primo, medio, og ultimo* betyder altså omtrent »i den/det første«, dvs. »i starten« osv.

Hvorfor siger man så ikke bare »i starten af februar«, »i midten af februar« og »i slutningen af februar«? Det gør man jo også, men i gamle dage var latin langt mere brugt i Danmark (og andre europæiske lande), og derfor er det naturligt at en del latinske udtryk er blevet hængende i sproget. Strengt taget kunne vi godt undvære udtrykkene, men det kan jo være rart at have mulighed for lidt variation. – TO

mål+mæle

GRUNDLÆGGERE: †Erik Hansen og Ole Togeby

ISSN 0106-567XP

HJEMMESIDE: malogmaele.dk

Mål og Mæle udgives i samarbejde med Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab ved Københavns Universitet.

REDAKTION: Ditte Boeg Thomsen, Holger Juul, Simon Poulsen, Ken Farø og Thomas Olander

VIDENSKABELIGT PANEL: Kasper Boye, Carsten Elbro, Jørn Lund og Eva Theilgaard Brink

LÆSERPANEL: Karsten Matzen

SKRIFT: FF Olsen

SATS: Thomas Olander

TRYK: Campus Print, Københavns Universitet

EKSPEDITION OG ABONNEMENT:

Blad og plakat kan fås i Netbutikken via malogmaele.dk eller hos Campus Print, Københavns Universitet, Karen Blixens Vej 4, 2300 København S, tlf. 35 32 91 61.

Meddelelse om adresseændring og opsigelse af abonnement sendes til: maalogmaele@hum.ku.dk

Mål og Mæle udkommer 3 gange pr. årgang. Abonnementsprisen er 170,00 kr. i Danmark.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen og manuskripter til *Mål og Mæle* sendes til: redaktion@malogmaele.dk

1,6 kilo danske ord – og en manglende bøjningsendelse

■ En bemærkning til den nye retskrivningsordbog

Af Holger Juul

Hun vandt alle løbene.

Hun kom løbende.

Mange af os husker skoleøvelser der skulle lære os at bruge endelsen *-ene* i bestemt form af navneord i flertal, men *-ende* i udsagnsordenes lange tillægsform (også kendt som »præsens participium« eller »samtids infinit«). Men hvor ved lærerne egentlig fra at den lange tillægsform skal ende på *-ende*? Det står vel i Retskrivningsordbogen?

Mærkeligt nok er svaret nej. Den nyligt udkomne 5. udgave (se figur 1 på næste side) vejer ifølge min badevægt ikke mindre end 1,6 kilo, så der er virkelig noget at slå eleverne i hovedet med. Men trods omfanget er lærere og sprogrevsere på let gyngende grund hvis de sætter røde streger under sætninger som *Hun kom løbene* – eller *gåene, ridene, skrigene, råbene* ... Når man slår op under *løbe* (eller *gå, ride, skrige, råbe* osv.), er lang tillægsform nemlig ikke en af de bøjningsformer der specificeres – det gør kun nutid, datid og kort tillægsform.

Det er en forståelig redaktionel beslutning at ikke alle de mulige bøjningsformer kan vises for hvert eneste opslagsord – i hvert fald når det gælder

den trykte udgave af ordbogen, for så var den jo blevet endnu tungere. I ordbogens afsnit om de former der ikke fremgår direkte (side 19–20), henvises der for andre udeladte bøjningsformer til retskrivningsreglerne, hvor man så kan læse hvordan de dannes. Det gælder bestemt form pluralis og imperativ. Men om lang tillægsform får vi blot at vide at former som *syngende* ikke er at finde under opslagsordet *syng*. End of story.

Leder man alligevel i bogens sektion med retskrivningsregler, finder man hele fire paragraffer om kort tillægsform – men ikke en eneste om lang tillægsform. At der skal stumt *d* i *syngende*, er åbenbart noget man bare skal vide?

Nu er det strengt taget ikke Retskrivningsordbogens opgave at fortælle os hvordan danske ord skal bøjes. Der er således heller ikke nogen retskrivningsregel i ordbogen der fortæller hvordan man danner nutid af udsagnsord. Men siden den forrige (fjerde) udgave er *er*-endelsen blevet oplyst når man slår et udsagnsord op, og det har uden tvivl været en velkommen tilføjelse for ikke mindst skoleelever. Lang tillægsform må de derimod stadig lede

forgæves efter, og det synes jeg er synd.

Afprøvninger af en staveprøve som jeg selv er forfatter til (*Staveprøve 3*, Hogrefe Psykologisk Forlag), viste nemlig at diktator det *syngende* i sin helhed kun blev stavet korrekt af 11 % af elever i 4. klasse i efterårshalvåret, og at andelen kun var nået op på 51 % i 6. klasse i forårshalvåret. Tal specifikt for *ende*-endelsen, som forekommer i fem af prøvens diktator, viste en udvikling fra i gennemsnit 21 % korrekte i efteråret 4. klasse til 60 % i foråret 6. klasse. Om man skal skrive *-ene* eller *-ende*, er med andre ord IKKE noget

enhver bare kan regne ud. Og retskrivningsordbøger er vel netop til for dem der er usikre?

En anden grund til at ordbogen burde give klarere oplysninger, er at mange ellers sikre skribenter har svært ved at skelne mellem kort og lang tillægsform. Udtrykket *hyppigt forekommende* ses fx stavet »hyppigt forekomne«. Og omvendt bliver *gentagne gange* ikke sjældent til »gentagende gange«. Så mon ikke det kunne have hjulpet med en ekstra paragraf?

Helt fraværende i ordbogen er *ende*-endelsen dog ikke. Mange lange tillægsformer er nemlig blevet til etablerede adjektiver og har dermed fået plads som selvstændige opslagsord. Dem er der hele 770 af i den nye udgave. Oftest er der tale om sammensætninger, fx *vagthavende*, *veltalende*, *vidtgående*. Desuden har enkelte *ende*-ord fået status af navneord, fx *et indestående*, *en logerende*, *en rejsende*, *en studerende*. Ud fra sådanne former kan man måske så slutte sig til stavemåder som *syngende*, *løbende*, *gående*, *ridende*, *skrigende*, *råbende*.

Den (meget) ihærdige skoleelev kan endvidere udlede at formen *syngende* faktisk findes i dansk, ved at gå til Retskrivningsordbogens netversion på ro.dsn.dk, som i høj grad kan anbefales. Hvis man her vælger indstillingen »Søg i bøjningsformer og sammensætningseksempler«, giver en søgning på ordformen *syn-*

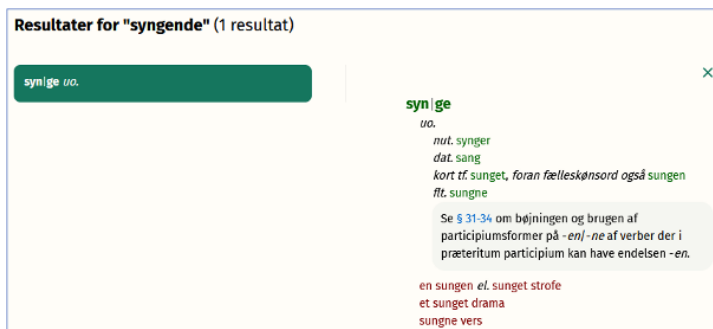
Figur 1. Retskrivningsordbogen, 5. udgave.

gende nemlig faktisk et hit: ud-sagnsordet *syngel*! Søgeresultatet (se figur 2) omfatter dog ikke bøjningsformen *syngende*, så ihærdigheden bliver kun delvis belønnet. *Syngende* findes – men findes så alligevel ikke ...

Det er måske ikke helt retfærdigt at møde den nye og ellers meget gennemarbejdede udgave af Retskrivningsordbogen med kritik af en detalje som denne. Jeg synes imidlertid at nogen må tale de mindre sikre skriftsprogbrugeres sag. Hverken Ordblindeforeningen eller Danske Skoleelever har plads i Dansk Sprognævns repræsentantskab.

En vej frem kunne være at vise alle de mulige bøjningsformer i Retskrivningsordbogens netversion. Det ville dog medføre et nyt problem. Der er nemlig mange bøjningsformer som nærmest aldrig bruges, men som alligevel ikke forekommer helt umulige. For eksempel er det vel ikke decideret forkert at bruge en s-passiv af *afskyde* i datid: *Kanonerne afskødes klokken 12*. Bør Retskrivningsordbogen så oplyse at *afskødes* er en principielt mulig bøjningsform? Eller hvad med gradbøjninger af tillægsord som *orange* – skal *orangere* og *orangest* også tages med?

Problemet her er ikke blot at trække grænsen mellem mulige og umulige ordformer, men også at Retskrivningsordbogen ofte tilskrives en større auto-

Figur 2. Skærmbillede fra ro.dsn.dk.

ritet end den reelt har. På lederplads skriver Kristeligt Dagblad således den 19. november 2024 at »man nu må sige eksempelvis afholdskvinde, altmuligkvinde, voldskvinde og bedekvinde« – fordi disse ord nu er kommet med i Retskrivningsordbogen. Ordbogen bestemmer imidlertid ikke hvilke ord vi må SIGE. Den oplyser bare en norm for hvordan ord skal STAVES. Men dette er tydeligvis svært at forstå. Der er ingen tvivl om at det vil blive opfattet som en blåstempling hvis der kommer en masse sjældent brugte og ikke specielt anbefalelsesværdige bøjningsformer med i ordbogen.

Vældig mange af de lange tillægsformer er imidlertid helt almindelige. Det er *fløjtende forvirrende* for ikke at sige *rystende* at de skal være *manglende*.

Holger Juul,
lektor, Center for Læseforskning, Institut
for Nordiske Studier og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Side 9-etymologien:

Skovmennesker og kvinder med kropsbehåring

■ Vore nære familiemedlemmer

Det er måske ikke lige noget du går og tænker på til hverdag, kære læser, men evolutionært set er du faktisk nærmere beslægtet med en chimpanse end chimpansen er beslægtet med en gorilla. Og vi mennesker, chimpanser og gorillaer er tættere beslægtet med hinanden end nogen af os er beslægtet med orangutanger. Bare for lige at have det på det rene (se også *Mål og Mæle* 42:1, 2021, side 5-7).

Men hvordan ser det ud med navnene på de store menneskeaber? Dette nummers side 9-etymologi handler om hominiderne, altså vores egen familie inden for pattedyrene.

Lad os starte med menneskets nærmeste slægtninge, chimpanserne og bonoboerne, der sammen danner en lille undergruppe. Vores ord *chimpanse* stammer fra *chimpanze* i sproget kikongo, et bantusprog talt i Congo og Angola, hvor det også betyder ›chimpanse‹. Dermed er chimpansens etymologi ikke helt så festlig som gorillaens og orangutangens, som vi skal se om lidt. Til gengæld kan man fornøje sig ved navnet på den i sprogvidenskabelige kredse nok mest berømte chimpanse, Nim

Chimpsky (1973–2000), der er opkaldt efter den kendte amerikanske lingvist og politiske aktivist Noam Chomsky. Man prøvede at lære Nim tegnsprog, men til forskel fra Noam udviklede han aldrig noget som vi ville kalde egentligt sprog.

Om betegnelsen *bonobo* diskuterer *Oxford English Dictionary* først et forslag om at navnet skulle stamme fra en tekst på en skibskiste som skulle have indeholdt en bonobo sendt til Belgien i 1920'erne. På kisten skulle der have stået *Bolobo*, navnet på en havn ved Congofloden, som så var blevet fejllæst som *Bonobo*. En lidt mere prosaisk forklaring gives ifølge Oxfordordbogen i en tysk publikation fra 1954, *Säugetierkundliche Mitteilungen* bind 2, hvor forfatterne E. Tratz & H. Heck nævner at navnet stammer fra et lokalt sprog. Den forklaring købes tilsyneladende af *Den Danske Ordbog*, hvor der lakonisk står at ordet *bonobo* er »af uvis, formentlig afrikansk oprindelse«.

Det bliver mere spændende når vi kommer til gorillaen. Ordet er kommet ind i dansk fra engelsk, hvor den amerikanske missionær i det vestlige Afri-

ka T. S. Savage (!) i 1847 som den første brugte betegnelsen *gorilla* om gorillaen. Ordet *gorilla* havde Savage fra græsk, hvor karthaginienseren Hanno i det 5.

eller 6. århundrede f.v.t. skrev følgende:

Tre dage senere, da vi havde passeret ildstrømmene, ankom vi til en bugt, der hed Notou Keras. I det inderste af den var der en ø, der lignede den første: Den havde en havn og i den var der en anden ø fuld af vilde mennesker. Der var langt flere kvinder, og de var hårede på kroppen; tolkene kaldte dem goriller. Selvom vi forfulgte mændene, kunne vi ikke fange dem: De slap alle væk, fordi de var gode til at klatre og forsvarede sig med sten. Vi fangede dog tre kvinder, der ikke fulgte frivilligt med, men bed og rev dem, der tog dem med. Vi slog dem ihjel og flåede huden af, som vi tog med hjem til Karthago. For vi sejlede ikke videre, fordi vores forsyninger var sluppet op.

(Oversættelse: Chr. Gorm Tortzen, <https://aigis.igl.ku.dk/aigis/2010,1/Hanno.pdf>)

Det er altså denne vilde stamme med en bemærkelsesværdig kropsbehåring der har lagt navn til gorillaen.

Så er vi kommet til orangutangen. Som visse af *Mål og Mæles* læsere måske ved (jeg mener det er et spørgsmål

i *Trivial Pursuit*), har orangutang ikke noget med orange at gøre, men kommer (via hollandsk) af malajisk *orang utan* »skovmenneske«, der består af *orang* »menneske« og *utan* »skov«. En lille grammatisk krølle på orangutangen er at hvis man taler om flere orangutanger på malajisk, hedder det *orang-orang utan*.

Vi mangler stadig en enkelt menneskeabe, nemlig os selv. Dansk *menne-ske* er lånt fra oldsaksisk *mennisco*, der er en substantivering af et adjektiv dannet til et ord der svarer til dansk *mand*, der jo tidligere også kunne betegne et menneske generelt, altså ikke kun hankønsvæsener. *Menneske* er således egentlig »noget mandsk«, men altså i betydningen »noget menneskesk«.

Dermed er vi nået hele vejen rundt i vores nærmeste familie – fra de behårede kvinder i Afrika over skovmenneskerne på Borneo til os selv, de mand-ske mennesker.

TO

Illustrationer (fra www.phylopic.org): chimpanse, bonobo, gorilla: public domain; orangutang: Gareth Monger (creativecommons.org/licenses/by/3.0/); menneske: Sarah Werning (creativecommons.org/licenses/by/3.0/).

På sporet af ordet

■ Den danske krydsord fylder hundrede i år

Af Peter Juel Henriksen

En tidlig torsdag formiddag mødes fire diskrete skikkelser i Frederiksborggade. De tre ankommer fra andre adresser i København, enkeltvis, mappe under armen, et stjålet blik til siderne. Tjekker uret, trykker på dørknappen. En stemme siger »Hallo. Password?«, der svares »Krydsord«. »Fælleskøn eller intetkøn?«, »Fælles!«. Så bliver døren åbnet.

Hvorfor siger alle krydsordskonstruktører én krydsord og ikke ét? Det er det første spørgsmål ved dagens møde, der er indkaldt i anledningen af den danske krydsords 100-årsfødselsdag. De fire mødedeltagere er alle drevne konstruktører, to decideret professionelle, en seniorredaktør og så undertegnede med en fortid i Pressens Opgavebureau. Ingen af os er i tvivl, det hedder *en* krydsord, og som kælenavn: *en* kryds. Intetkønsord virker så upersonlige, og krydsorden er jo en samtalepartner, en penneven, en bordfælle. I hundrede år har krydsen været en levende del af dansk kultur. Derfor skal den fejres i år, så langt er vi enige omkring bordet. Men hvordan?

Der sættes nu et tomt *grid* op for bordenden. *Grid* er fagordet for en krydsordsskabelon: et gitter med vandrette og lodrette linjer. Når krydsorden er færdig, er nogle af *grid*'ets felter udfyldt med noter (tekst-

felter) mens resten er tomme (løsningsfelter). Til hvert løsningsord, både vandrette og lodrette, hører der et tekstfelt med en forklaring der sætter løseren på sporet af ordet. Man ser somme tider den påstand at en forklaring skal være et *synonym* til løsningsordet. Det er ikke rigtigt. De fleste navneord og udsagnsord har ikke noget der bare nærmer sig et synonym, tænk fx på *cykel*, *skorsten*, *pingvin*; *at hikke*, *at svømme*, *at bage*. Netop disse to ordklasser, navneordene og udsagnsordene, er storleverandører til krydsord, og derfor er det som regel nødvendigt at forklare ordet med et *hyperonym* eller en *glosse* i stedet for et synonym. *Hyperonymet* er et overbegreb, som for eksempel »fugl« til PINGVIN og »tilbede« til BAGE, mens glossen er en betydningsdefinition som man ser den i en ordbog, fx »stødwise indåndinger« til HIKKE. Overraskende nok ser man også *hyperonymets* modsætning, *hyponymet* (altså underbegrebet), i rollen som ordforklaring, som når »Raleigh« forklarer CYKEL, eller »crawler« forklarer SVØMMER. Men dermed er mulighederne slet ikke udtømte. Hvis en regelret forklaring ikke kan findes, kan man altid bruge et kreativt greb: »krage søger _?« skal besvares med MAGE, »ikke ung« med GAMMEL, »spiller aldrig falsk« med LUFTGUITAR. En

særligt elsket variant er drilleforklaringen med et spørgsmålstejn, fx »kom-mafejl?« for SÆTNINGSSKADE.

Det er tankevækkende at et løsningsord kan forklares på så mange forskellige måder. Er der overhovedet noget fællestræk ved synonymet, hyperonymet, glossen, hyponymet, citatet, antonymet og ordspillet? I semantikken – den faggren i sprogvidenskabens der handler om ordenes betydning – har disse syv kategorier absolut intet med hinanden at gøre. Alligevel fungerer de lige godt til forklaring af et løsningsord. Vores sprog-hjerne skal bare have et lille hint, ligegyldigt hvilken slags, så finder den selv det rette ord, som en jagthund der apporterer.

Den personlige oplevelse

En god krydsord skal føles personlig. Hvis den forekommer i fx et medlemsblad, vil løseren påskønne en hentydning til en lokal begivenhed, eller måske til formandens hund. Når man løser krydsen i *Ud og Se med DSB*, håber man på et tog- eller rejsetema (det får man ikke, men så kan man med rette spørge om DSB har husket at instruere sin leverandør). En krydsord der forekommer i *Mål og Mæle*, vil nok også give dig, kære læser, en forventning om noget særligt sprogfagligt. Et fint eksempel er Lars Trap-Jensens krydsord (*Mål og Mæle* 31:1, 2008, s. 8–14), der på fornemste vis illustrerer hans artikels pointer; hermed anbefalet.

Somme tider kan man som løser nærmest føle sig i samtale med sin

konstruktør. Man kan le højt over et godt påfund, som sad de i sofaen ved siden af én. Konstruktøren kan, på sin side, le ved tanken om løserens latter. Denne åndelige kontakt er måske den vigtigste belønning for begge parter (rent økonomisk er hverken konstruktion eller løsning synderligt lukrativt).

Konstruktørens præferencer

Konstruktører er ordsnedkere, og som enhver anden kunsthåndværker har hver konstruktør sin egen stil. Alle omkring bordet holder af flerordsforbindelser (hvor løsningsordene er adskilt med pile i grid'et) og lange ord (helst en hel kolonne eller række uden tekstfelter). Vi prøver at undgå for mange E'er, men sætter stor pris på de sjældnere vokaler (YÆØÅ). Hvis det er muligt, nyder vi at flette en af de sjældne konsonanter ind (CQWXZ). I samtale løb kommer der flere og flere forslag på bordet med *do* og *don't*. Her er nogle få punkter fra listen.

- ingen blinde felter
- ingen mure
- friområder på 3×3 eller bedre
- ingen TREND i nederste højre 2×2

For det første vil man gerne undgå blinde felter, altså felter der ingen funktion har, hverken til forklaring eller løsningsord. For det andet skal vandrette og lodrette løsningsord være smukt flettet sammen over hele grid'et så krydsorden ikke bliver spaltet op i flere dele uden forbindelse med hinanden, hvad der let kan ske hvis man

bruger for mange tekstfelter. For det tredje prøver man at skabe større områder af grid'et helt fri for tekstfelter.

Endelig vil man helst undgå bogstaverne T, R, E, N og D (kaldet TREND) i krydsens nederste højre hjørne. Hvorfor? Fordi de fleste erfarne løser angriber en krydsord fra sydøst, hvor den tit har sin svageste flanke. Det skyldes at de fleste danske ord slutter på et eller flere af TREND-bogstaverne. Blandt Retskrivningsordbogens 363.767 ord og bøjninger slutter de 295.300 på et TREND, altså mere end 80%. Næsten to tredjedele har endda mere end ét TREND i enden. Af den grund kan det være fristende for løseren at prøve at gætte ordene bagfra – og netop derfor fristende for konstruktøren at krydre med sjældnere slutbogstaver. Det er en fryd at løse en velskabt kryds, netop fordi man føler sig i nær kontakt med sin konstruktør. Kære læser, lad dig ikke nøje med automatfremstillede krydsord, som verden er fuld af i dag. De har ingen kultur. De holder sig bare til reglerne. De er lette at kende på deres dårlige stil, typisk fulde af navneord i bestemt flertal og udsagnsord i lang tillægsform. Kort sagt: for meget TREND, for lidt flair.

De andre sprog

Hvert sprog har sin egen krydsordskultur. Faktisk er krydsordskonstruktion væsentligt sværere for nogle sprog end for andre. Lad os prøve at trænge lidt dybere ind i krydsordslandskabet og se på nogle nabosprog. Her er vi jo så heldige at have to inden for Rigsfællesskabet, ét i samme sprogfamilie, nem-

lig færøsk, og ét der er så fjernt fra dansk som tænkes kan: grønlandsk. Færøsk har et rigere bøjningssystem end dansk, med både længere og mere komplekse endelser. Det har den virkning, i et krydsordsperspektiv, at slutbogstavet i det færøske ord er langt sværere at gætte end i det danske. Hvor danske ord med forkærlighed slutter på TREND, som allerede nævnt, bruger færøsk disse ni omtrent lige hyppigt: AÐIMNRSTU. Her har færøsk altså en lille fordel. Til gengæld fortæller konstruktøren Bergur Dalsgaard at de lange færøske ordendelser gør det sværere at variere ordstoffet i en færøsk kryds end i en dansk. Hvad grønlandsk angår, er problemet med variation endnu større, men årsagen er en anden. Det grønlandske alfabet har kun 15 bogstaver hvoraf nogle få bruges ekstremt meget. Minik Jeremiassen fra det grønlandske sprognævn har sendt nogle eksempler på grønlandske krydsord; det er tydeligt at de hyppige A'er er et langt større problem for den grønlandske konstruktør end E'er er for den danske. Desuden er det grønlandske skriftbillede jo præget af meget lange ord, så krydsord må ofte nøjes med at bruge orddele (morfer), hvad der stiller store krav til løserens sprogbevidsthed. Noget kunne altså tyde på at de mange korte og småbøjede danske ord gør livet lettere for konstruktøren her til lands end så mange andre steder.

Der er meget at fejre, men hvordan skal vi gøre det? Det var det sidste emne på mødets dagsorden, og da gæsterne gik, lå der mange festlige forslag

på bordet. Men ak, det er ikke let at finde sponsorer til noget så nørdet som en fødselsdagsfest for den danske krydsord. Så i stedet vender vi nu blikket mod festivalen Sprogense, hvor tusinder af festivalgæster hvert år mødes for at fejre det danske sprog – både som kunsthåndværk og som brugsgenstand. Læseren er hjerteligt velkommen (se tid, sted og program på sprogense.dk). Til næste Sprogense har vi forberedt en særlig overraskelse til ære for årets fødselar.

En hundredårig i vigør

D. 21. september 1924 udkom den første danske krydsord. Det var *Berlingske Tidende* der åbnede ballet, men efter kort tid fulgte de fleste blade og aviser efter. Historien om den danske krydsords tidlige barndom kan man læse i artiklen »Ord på kryds og tværs« af Knud H. Ditlevsen (*Mål og Mæle* 24:3, 2001, s. 8–15). Samme år, altså i 1924, udgav det amerikanske forlag Simon & Schuster sin *Cross Word Puzzle Book*, verdens første publicerede krydsords-samling. I den anledning følte den ærværdige *New York Times* sig kaldet til at udtrykke sin bekymring på lederplads, hvor man beskrev krydsordsløsning som »a primitive sort of mental exercise«, og derfor »a sinful waste of time«. Mon ikke avisens reportere, trods al forargelse, har nydt deres research? Alle med kærlighed til sproget holder jo af at bruge ordene som nydelsesmidler. Krydsordsløsning er meget mere end en primitiv øvelse i ordbogsopslag eller hukommelseskunst, det er en samtale mellem løser

og konstruktør. Vi skal være glade for de kvalitetskrydsere der stadig laves i Danmark og nu gennem hundrede år har givet os sprogelskere et dagligt modspil.

*Peter Juel Henriksen (f. 1962),
seniorforsker, Dansk Sprognævn
pjh@dsn.dk*

På næste side finder man en lille fødselsdagskryds. Når den er løst, rummer de farvede felter et ord stavet som i 1924. Løsningen findes på side 8. Tak til de tre konstruktører som deltog i den muntre krydsordsjam i Frederiksborggade: Stine Johannsen (Aller Medias krydsordsredaktion), Hanne Reffelt (Opgavebureauet) og Lars Trap-Jensen (Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). Tak også til Mål og Mæles rådsnare redaktion, som gjorde skrivearbejdet til en leg.

TRIST FANGST (STAVET SOM 1924)	BLÆSER	FØLSOM	MÅL OG MÆLE	BYGGE- STIL		TYVERE
				SÆDE FOR PODAGRA		
ROBUST						
ÆLDRE ENHED				TO ENS		BAGVÆRK
				MESSE		
MEDIE		SOM BESET (ENG.)			-	
PLANTE		BUGT				
						DANSK OVER- SÆTTER
UND- SKYLDE						
				UKLAR		
MEMENTO —?		BLY				

Hvilken rolle spiller *du* og *jeg* i trusler?

Af Tanya Karoli Christensen

Truslens kommunikationssituation

Denne artikel handler om den sproglige repræsentation af afsender og modtager i trusler. Mere specifikt fokuserer den på brugen af de personlige pronomener i første og anden person, altså *jeg* (eller *vi*) over for *du* (eller *I*), som det ses i (1) (som de øvrige eksempler i denne artikel er dette et autentisk eksempel hvor den originale stavemåde er bevaret. Understregninger er dog mine):

1 JEG VED HVOR DU BOR ..

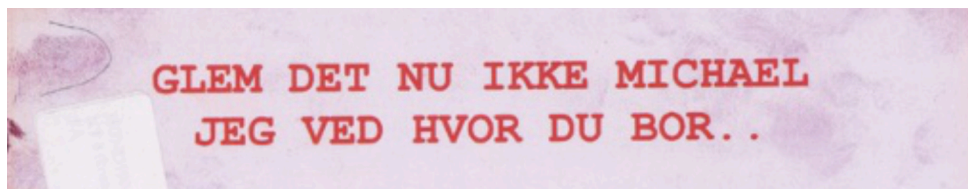
Disse pronomener er interessante, fordi deres funktion er at pege ud af teksten på de personer der indgår i kommunikationssituationen. Når en person så vælger at kommunikere i form af en trussel, udpeger vedkommende samtidig sin modtager som offer. På den måde tydeliggør trusler sprogets potentiale til at påvirke situationer og relationer der ligger uden for sproget.

Funktionen af første- og andenpersonspronomen i skrevne tekster

For alle skriftlige former for kommunikation gælder det at der er (mindst) én person der skriver, og en anden der læser (ved private dagbøger falder de to roller dog sammen i én). Den eller dem der skriver, kan henvise til sig selv ved at skrive *jeg*, *mig*, *min* eller *vi*, *os*, *vores*. På den måde knyttes teksten til en person uden for teksten: Uanset om læseren ved hvem den faktiske afsender er, ved man at der *ér* en afsender.

Derudover kan skribenten henvise til sin(e) læser(e) ved at skrive *du*, *dig*, *din* eller *I*, *jer*, *jeres* (og, efterhånden sjældent i dansk, de høflige former *De*, *Dem*, *Deres*). Derved henvender teksten sig til modtageren. Det er dog afhængigt af tekstens genre om den faktiske læser vil fortolke sig selv som identisk

Eksempel 1. Fra: R. Engelhardt & C. Lund, Jeg er bevæbnet og har tømmermænd. Udvalgte trusselsbreve fra Rigspolitiets Arkiv, 2008.

med den intenderede modtager eller ej. I fx opskrifter og andre instruktioner vil et *du* eller *De* kunne henvise til den faktiske læser hvis den person læser teksten med den hensigt at følge instruktionen. Ellers vil det bare virke som en mulig henvendelse.

Afsender vs. modtager i trusler

Hvis man ser sig selv som den intenderede modtager af en trussel, har man belæg for at mene at der er et andet menneske der ønsker at skade én. En sådan tiltænkt skade er nemlig et kerneaspekt af sproglige trusler ifølge både sprogvidenskabelige og juridiske definitioner, som det også fremgår af den definition vi formulerede til et større forskningsprojekt om truslers sprog og genre (finansieret af Carlsbergfondet, 2018–2021):

En trussel er en direkte eller indirekte formuleret meddelelse om at

der vil ske en fremtidig begivenhed der er til skade for modtageren, og hvori det ekspliciteres eller underforstås at afsenderen er ansvarlig for virkeliggørelsen af denne begivenhed.

(Tanya Karoli Christensen & Marie Bojsen-Møller, *Sproglige virkemidler i indirekte trusler*, 2019, s. 213)

Af den definition kan man se at afsenderen af en trussel præsenterer sig selv som én der kan og vil forårsage skade mod modtager. Hvis man forestiller sig hvordan det er – måske endda helt ud af det blå – at læse en skriftlig trussel, så er det netop dér, i læsningen af beskeden, at man opdager at afsenderen har sat én i den dobbelte rolle at være modtager og at være offer. Dels et potentielt offer for en fremtidig skadeshandling (nemlig den der beskrives eller underforstås i

truslen), dels et ganske aktuelt offer for en ubehagelig kommunikations-handling. Den dobbelthed er kernen i truslens formål om at skræmme modtageren.

Motivationen for at true

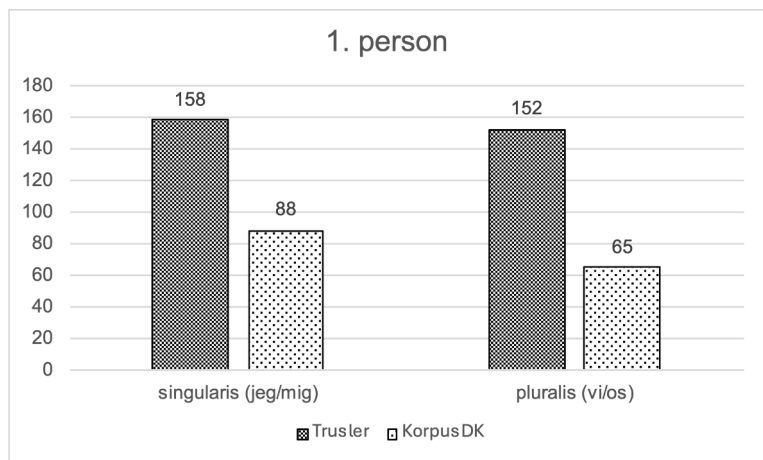
Selvom de fleste er enige om at det er socialt uacceptabelt at true, forekommer der trusler i alle mulige sammenhænge og på tværs af alle sociale lag. Folk kan blive truet på grund af deres arbejde, uenigheder med naboen, deres politiske holdninger eller deres udseende eller baggrund. Det er altså sjældent sådan at den der truer, vælger en helt tilfældig person som offer. Som regel er der en eller anden form for relation mellem parterne, om ikke andet i afsenderens opfattelse af tingene.

Hvad den egentlige motivation for at true er, kan man kun vide hvis man spørger afsenderen selv. Man kan dog udlede en hel del af trusselsbeskedernes sprog, hvis man tager udgangspunkt i deres brug af de personlige pronomener i første og anden person.

Et korpus af trusler

Som del af det ovennævnte projekt om truslers sprog og genre har jeg og mine kolleger undersøgt hvad første- og andenpersonspronomen bliver brugt til i et korpus (en tekstdatabase) af danske trusselsbeskeder. Dette korpus indeholder trusler fra Rigspolitiets arkiv, fra dombøger, fra medieomtaler m.m. I alt er der 580 trusselsbeskeder i korpusset, som samlet set indeholder 40.480 ord. En del af korpusset er frit tilgængeligt via hjemmesiden alf.hum.ku.dk/korp/ (vælg korpusset *Threats*).

For at få en fornemmelse af hvorvidt brugen af de undersøgte pronomener er anderledes i trusler end i andre teksttyper, har jeg foretaget søgninger på samme ord i KorpusDK. Det er et korpus sammensat af traditionelle skriftsproggenrer som avistekster, noveller og lign. (Et mere relevant sammenligningsgrundlag ville være fx personlige breve der – ligesom trusler – har en specifik modtager, men der findes intet tilgængeligt og søgbart korpus af den type på dansk).

Figur 1. Relative frekvenser af førstepersonspronomen i trusler og KorpusDK, forekomster pr. 10.000 ord.

Eftersom KorpusDK indeholder hele 56 millioner ord, giver det ikke mening at sammenligne de absolutte tal. I stedet har jeg beregnet pronomenernes relative frekvenser, dvs. delt antallet af pronomener med antallet af ord i hele korpusset. Til illustration kan vi tage konjunktionen *og*, som forekommer meget hyppigt i dansk. I KorpusDK findes der 1.814.718 forekomster af *og*. Delt med 56.000.000 giver det en relativ frekvens på 0,0324.

Omregnet i procent viser dette resultat at for hver gang der er 100 ord, vil tre af dem gennemsnitligt være et *og*. Det er dog ikke alle ord der forekommer så hyppigt at man kan opnå et helt tal ved at gange med 100, og det er gængs praksis i korpuslingvistikken (den gren af sprogvidenskaben der undersøger sprogbrug ved hjælp af korpora) at gange den relative frekvens op med et tal der giver et helt tal. Som det vil fremgå længere nede, er andenpersonspronomen sjældnere i KorpusDK end førstpersonspronomen, og derfor ganger jeg hele vejen med tallet 10.000. Eftersom det er relative frekvenser der skal sammenlignes, er det uproblematisk at gøre det.

Er 1. person hyppigere i trusler?

Lad os starte med førstpersonspronomen. I søjlediagrammet i figur 1 har jeg som nævnt ganget den relative frekvens med 10.000 og afrundet resultatet for at få et helt tal.

Figuren viser at henvisninger til afsenderen ved brug af *jeg* og *mig* forekommer væsentligt hyppigere i trusselskorpusset end i KorpusDK, nemlig

158 gange pr. 10.000 ord mod 88 gange pr. 10.000 ord. I trusler henviser afsenderen altså langt oftere til sig selv end man gør i traditionelle skriftsprogsgener (og her kan vi endda regne med at nogle af forekomsterne i KorpusDK stammer fra indlagte dialoger i fiktive tekster hvor en karakter taler til en anden).

Brugen af pluralisformen *vi/os* er ikke helt så let at afkode, eftersom dette pronomen kan bruges på flere forskellige måder. For eksempel kan det bruges om en større eller mindre gruppe som både inkluderer afsender og modtager (inklusivt *vi*; se eksempel 2), eller om en gruppe som afsender repræsenterer, men som ikke inkluderer modtager (eksklusivt *vi*; se eksempel 3). Derudover kan *vi* også bruges generisk om alle mennesker (se eksempel 4).

- 2 Du finder ud af hvem jeg er når vi mødes tilfældigt!
- 3 Vis du ikke kommer med den computer nu. Går vi ind og henter den sel
- 4 Cannabis er en plante som vi ALLE på kloden bør kunne indtage, dyrke og give til vores nærmeste, UDEN STRAFBARE KONSEKVENSER.

Det er især det eksklusive *vi* der kan virke skræmmende, fordi man som modtager ikke ved hvor mange der indgår i den gruppe afsender henviser til. Efterforskere fra FBI har noteret sig at dette flertalspronomen ofte bruges i trusselsbeskeder der faktisk kun har en enkelt person som afsender. Allige-

vel er andelen af flertalspronomen i 1. person ikke meget større i trusselskorpuset end i KorpusDK (49% mod 42% af alle førstepersonspronomen, dvs. både ental og flertal).

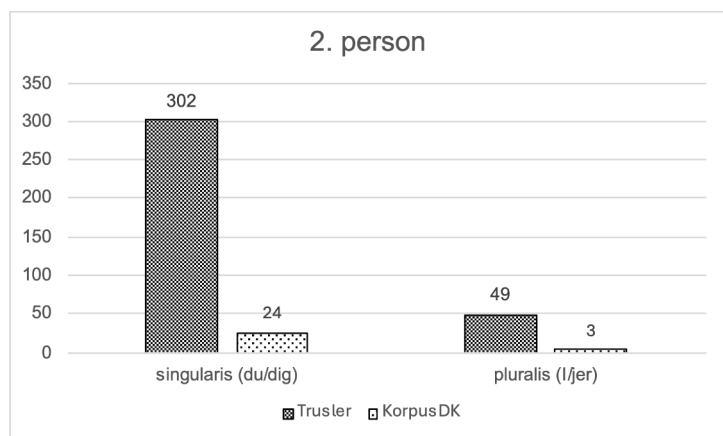
Er 2. person hyppigere i trusler?

Fordelingerne ser meget anderledes ud når vi ser på andenpersonspronomenne, som det fremgår af figur 2. Her skal det bemærkes at det ikke var muligt at isolere søgningen i KorpusDK til pronomenet *I*, så resultatet indeholdt en stor del forekomster der i virkeligheden var præpositioner eller adverbier (som *i København* og *sætte i*). Derfor har jeg taget et tilfældigt udtræk på 200 forekomster af søgeordet *i* og optalt hvor mange af dem der var pronomenet *I*. Der var kun én forekomst, hvilket giver en hyppighed på $1/200 = 0,005$. Ud fra dette tal kan man så ekstrapolere andelen af pronomenet *I* i det samlede søgeresultat ($0,005 \times 1.821.068 = 9105$). Derfra kan man følge samme fremgangsmåde som ved de

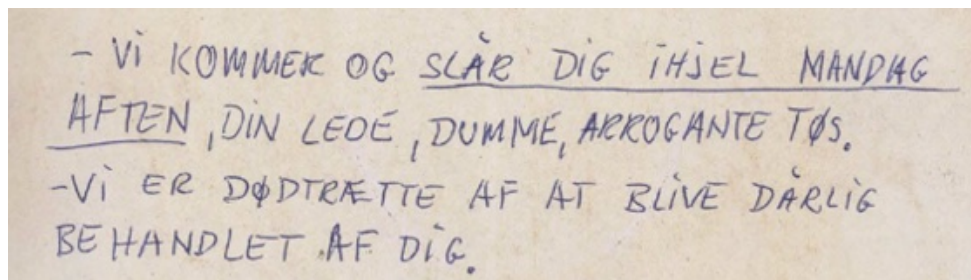
øvrige søgeresultater, dvs. dividere med det totale antal ord i korpus (56 mio.) og gange med 10.000.

For det første kan vi notere os at henvisninger til læseren sker ganske sjældent i de traditionelle skriftsprogsgener (og igen gælder det at nogle af forekomsterne i KorpusDK vil være fra dialog i fiktion). Hvis man dernæst fokuserer alene på singularisformerne (*du/dig*), viser det sig at trusselsbeskeder refererer til modtageren særdeles hyppigt og næsten dobbelt så ofte som de refererer til afsenderen (302 gange pr. 10.000 ord mod 158 gange pr. 10.000 ord).

Med denne sammenligning kan vi altså se at henvisninger til afsender og modtager er væsentligt mere frekvente i trusler end i traditionelle skriftsprogsgener. Når vi fokuserer alene på trusler, fremgår det desuden at modtageren – dvs. offeret – fylder langt mere end den truende selv.

Figur 2. Relative frekvenser af andenpersonspronomen i trusler og KorpusDK, forekomster pr. 10.000 ord.

Hvorfor det store fokus på modtageren?

Der kan være flere årsager til at andenpersonspronomen er mere frekvente i trusler end førstepersonspronomen. En af dem er at afsenderens ansvar for at gøre skade på modtageren ofte er underforstået, se eksempel (5) og (6).

- 5 Du må hellere se og betale din gæld
....
ellers Kan der godt blive temmelig
VARMT.
i din lejlighed.
- 6 Nå DU KUNNE IKKE HOLDE MuND!
DET BLIVER IKKE SJOVT FOR DiG
NÅR DU ViSER DiG iGEN - aLENE
NU HaR Vi JO FuNDET HVOR DU
BOR!

En anden årsag er at der er et større indholdsmæssigt fokus på modtageren fordi vedkommende fremstilles som et legitimt mål, fx på grund af sine tidligere handlinger, se eksempel (7), eller personlige karakteristika, se eksempel (8).

Eksempel 7. Fra R. Engelhardt & C. Lund, Jeg tager bomben med når jeg går. Udvalgte trusselsbreve m.m. fra Rigs- politiets Arkiv, 2009.

- 7 DiN LEDE, DUMME, ARROGANTE TØS.
- Vi ER DØDTRÆTTE AF AT BLIVE DÅRLIG BEHANDLET AF DiG.
- 8 Du er et grusomt, sadistisk og perfid svin og regnskabets time er nu kommet.

Også eksempel (5) og (6) ovenfor handler om hvad modtageren har gjort, der (ifølge afsender) berettiger til at skade vedkommende, nemlig henholdsvis at have gæld til afsender eller at have sladret om nogen. Fællestrækket er at afsenderne forsøger at berettige deres trusler ved at fremhæve noget dårligt ved modtager.

Første person i berettigelser

I en undersøgelse af brugen af førstepersonspronomen i ovennævnte trusselskorpus har vi fundet at en femtedel af dem bruges til at berettige, eller retfærdiggøre, truslen, se fx (9) og (10).

- 9 VI GJORDE DET FOR AT BLIVE BERØMTE
VI VIL I AVISEN NU
- 10 Dårlig økonomi, tvinger mig til at handle som penge-afpræsser. Det er kort og godt det det går ud på.

I eksempel (9) retfærdiggøres truslen med et ønske om berømmelse og i eksempel (10) med et behov for penge. Udover at henvise til modtagers handlinger eller karaktertræk (som i eksempel 7 og 8) kan afsender altså bruge et personligt behov som berettigelse for sin trussel.

Hvorfor retfærdiggør man sine handlinger?

Berettigelser er ikke et nødvendigt element i trusler, så det overhovedet at inkludere dem indikerer et behov for at forklare sig over for omverdenen. Det behov har man interesseret sig for i sociologien og socialpsykologien i flere årtier, hvor man blandt andet har fremdraget hvor stor en rolle sociale normer spiller for menneskelig adfærd. Det gælder også når vi på forskellig vis overtræder normerne, fx ved at gøre noget uventet eller uvelkomment. Et harmløst eksempel er hvis man kommer for sent til en aftale, og et mindre harmløst er hvis man taler grimt om nogen der så viser sig at have hørt det. Begge dele kræver en forklaring hvis ikke man ønsker at blive betragtet som upålidelig, utilregnelig eller direkte ubehagelig.

De fleste der har undersøgt berettigelser ud fra dette perspektiv, fokuserer på forklaringer der kommer efter

den normoverskridende handling. Men i et sociologisk studie af ungdomskriminelle i 1950'erne fandt to amerikanske forskere at berettigelsen ofte forekom FORUD for den kriminelle handling og dermed banede vejen for dens udførelse. Hvis det er berettiget at handle således, er der jo ikke noget til at stoppe én. Det giver særligt god mening i forbindelse med trusler hvor normovertrædelse og berettigelse ofte ses samtidig.

Afsenders og modtagers opfattelse af normer

Ifølge forskningen bruges berettigelser til at afbøde overtrædelser af sociale normer ved at give forklaringer og begrundelser for handlingen. Ifølge sin egen logik fungerer berettigelsen som en form for selvforvaltet skyldfritagelse, som dog i trusler sker samtidig med at man begår den potentielt strafbare handling at true et andet menneske (trusler er strafbare i sig selv, hvis der trues med alvorlig skade, jf. straffelovens § 266). Men alene det at inkludere en berettigelse viser at afsenderen anerkender eksistensen af normer for socialt acceptabel adfærd. Hvis ikke vedkommende gjorde det, ville der jo ikke være behov for at forklare sig.

Modsat hvad der kan foregå i en dialog, har modtageren af en anonym, skriftlig trussel typisk ingen mulighed for at acceptere eller afvise afsenders forklaringer eller begrundelser. Det gør truslens berettigelse meget påtrængende; den præsenterer modtageren for et verdensbillede der fremstiller af-

senderen som retfærdig og modtageren som en der fortjener skade. Det må for modtageren føles som en meget skævvredet moral, der næppe mindsker truslens skræmmende effekt.

Du og jeg i trusler

Der findes flere måder at bruge første- og andenpersonspronomen på i trusler end jeg har afdækket i denne artikel. Fx kan afsenderen forsøge at presse modtageren til at udføre – eller undlade at udføre – en handling (som at udlevere penge, ændre politik eller holde tand for tunge). Eller afsender kan gøre grin med eller nedgøre modtager – eller omvendt: erklære modtager sin uønskede kærlighed, som det ofte sker i stalkingsager. Afsender kan også fortælle om sig selv, sin baggrund og sine evner (fx til at gøre skade).

Selv om trusler er meget forskellige-artede, er det et fællestræk at de bruges til at skræmme med. De forskellige undersøgelser vi har lavet af første- og andenpersonspronomen i trusler, viser at den relation der skrives frem mellem afsender og modtager, er en hvor afsender sprogligt tiltager sig magt over modtager, selv i tilfælde hvor modtager i virkeligheden er den magtfulde (fx hvis vedkommende i kraft af sit arbejde kan træffe beslutninger der påvirker afsenders liv).

Uanset det faktum at de færreste trusler bliver ført ud i livet, kan modtagelsen af en trussel øve stor indflydelse på offerets liv. Man kan blive bange for at færdes i det offentlige rum, man kan blive nervøs for at deltage i den offentlige debat, og man kan

helt generelt bare miste en del af sin tiltro til andre mennesker.

Det bedste vi kan gøre for at modvirke de negative konsekvenser ved trusler, er derfor at bakke ofrene op, hjælpe dem med at genkende truslen for hvad den er, og forsikre dem om at afsenders skævvredne moral ikke er den der gælder i samfundet som helhed. Ud over at forstå hvilken rolle *du* og *jeg* spiller i trusler, kan vi gå sammen om at være et *vi* imod trusler.

*Tanya Karoli Christensen,
professor, Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet*

■ *Velkommen i Mål og Mæle!*

Klodset leg

3 perspektiver på LEGO og sproget

I denne klumme med det boulevardiske navn går vi kritisk til nogen, der spænder den sproglige bue lige hårdt nok. Vi byder denne gang velkommen til legegiganten *LEGO* idet vi behandler tre sproglige aspekter af legeuniverset.

1. Klods eller brik?

Mine papdrengs siger »lego-brikker« om klodserne. Der er uden tvivl tale om en invasiv anglicisme, som skyldes, at de har fået lov at se en del engelsksproget børne-tv. Deres mor synes selv, at ordet *brikker* kan være lige så godt som *klodser*. Og det kan hun have ret i, set fra et arbitraritetssynspunkt, hvor alle tegnudtryk er lige gode repræsentanter for et givent indhold.

Men set fra et idiomacitetssynspunkt, som fokuserer på den faktiske sprogbrug, er der ikke noget at rafle om: Vi siger i almindelighed *klodser* (svensk bruger både *klossar* og *bitar*), ikke *brikker*. Det fremgår også indirekte af, at der i *Den Danske Ordbogs* beskrivelse af *brik* ikke indgår skyggen af den betydning, som ordet *legobrik* ville forudsætte. Og når man på engelsk opfatter legoklodser som *bricks* (fr. *briques*), så er det ikke *brikker*, man mener, men (små metaforiske) *mursten* (jf. spansk *ladrillos*), der ligesom klodser er beregnet til at stable oven på hinanden.

Tyske børn leger med *sten*, når vi andre leger med legoklodser, ikke mursten som i engelsk og spansk, men *Steine* slet og ret. Det er ikke mere sært end at vietnameserne sprogligt putter *sten* i kaffen for at nedkøle den (*isterning* er samme ord som *sten* på vietnamesisk). Jeg tror ikke en vietnemeser nogen sinde har kommet virkelige *sten* i en drik pga. sprogets betydningsstruktur.

Det kan forvirre, at de tysktalende faktisk også bruger *Steine* om spillebrikker. Men det skal ikke være et argument for, at vi så også bør. Giv mig bare én grund til at vi skulle overtage andres betydningsstrukturer, når vores fungerer fint på deres måde.

Den nederlandske betegnelse *blokjes* »små blokke« er ingen ny vegansk slikvariant, men simpelthen den hollandske pendant til legoklodser. Hvis noget bogstaveligt er småligt, skal det i nederlandsk med djævelens vold og magt vises grammatisk ved hjælp af et diminutivsuffixs.

En kandidat til en mere generel betegnelse for lego-objekter, der ikke fokuserer det rent byggetekniske og stablen-oven-på-hinanden, som man kan sige, at både *klodser* og *bricks* gør, er det danske *dele* og det svenske *bitar*.

2. Privatterminologi

Legoklodser har et oplagt samarbejds-potentiale. Dels kan flere bygge på det samme projekt synkront, dels kan skaberne af parallelle byggerier hjælpe hinanden med at finde de dele, de hver især mangler.

Man kan selvfølgelig holde sig slavisk til de indkøbte færdigdefinerede projekter og dermed undgå at verbalisere noget som helst, men bare pege på et billede eller vise en klods (!), man mangler flere af. Men før eller siden opstår hos mange legende et behov for sprogliggørelse, og hos de mest stålsatte af os endda et ønske om stringens og konsekvens i sprogbrugen, en form for *privatterminologi*.

Med min datter havde jeg tidligt en diskussion om sorteringsprincipperne for de enorme dynger af kulørt hård plast. Hun havde en æstetisk og jeg en morfologisk tilgang til sorteringen. Og hvem vinder, når kunstnerbaretten møder sikkerhedshjelman? Hvad tror du, kære læser? Nej, faderen giver sig ikke, for: »Du kan få lov at bestemme over de todimensionelle ting på væggen. Når det handler om legoklodser, er det alvor. Så er det selve naturens love (og LEGO-designernes former), der tæller.« Farverne bliver da noget sekundært. For ellers får man ikke bygget noget som helst.

Med dette formelle udgangspunkt blev væggene i lego-rummet plastret til med skuffer (150 i alt), og vi begyndte at udvikle de sproglige kategorier, vi havde behov for.

De første tog udgangspunkt i de tre dimensioner: længde, bredde, tykkelse

og kvalitet (de første 2 målt på antal knopper – eller snarere huller, for knopper er et ikke-obligatorisk træk ved legoklodser). Således fik vi kategorier som fx

- a tykke 4'ere
- b flade 6'ere
- c skrå
- d tykke lange
- e tynde flade
- f glatte lange

Til at begynde med lavede vi kategorier med udgangspunkt i det materiale, der var mest af. Det var næsten umuligt at finde en (g) *rund*, *flad*, *glat 1'er* i de logistiske omgivelser, der var kassernes. Og derfor skulle de jo også sorteres *in the first place*.

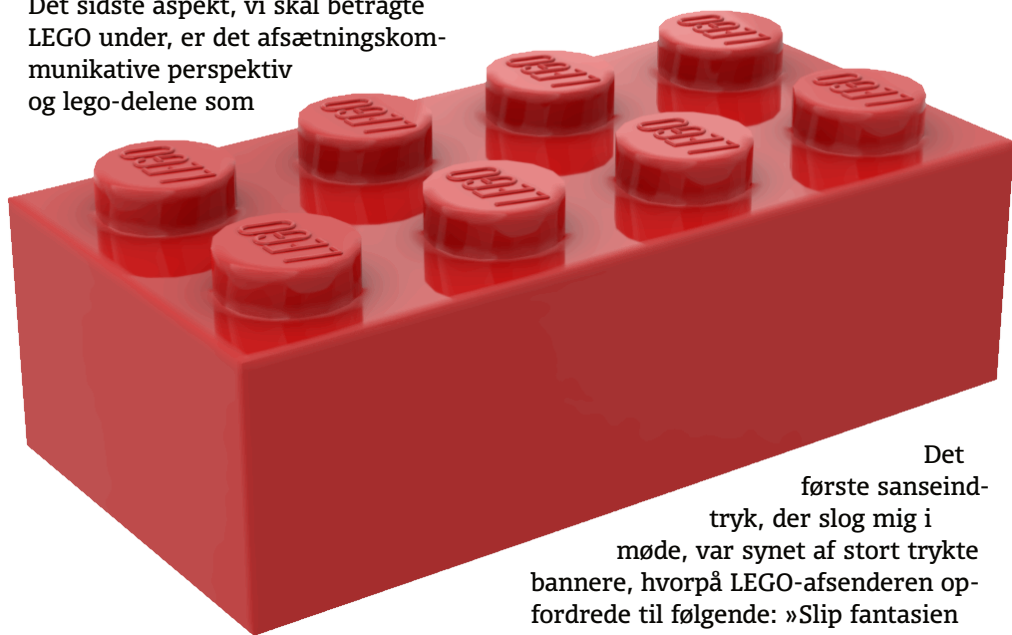
På et tidspunkt nåede vi de mere komplicerede elementer, fx dem vi endte med at kalde hhv. (h) *vippere*, (i) *drejere* og (j) *klikkere*. Det var dele, der snarere er kendetegnet ved en simpel mekanisk funktion, som er mulig, fordi der indgår mere end én del i elementet.

Eftersom playmobilificeringen (princippet om færdig, låst formgivning frem for modulære byggemuligheder) af lego-delene har mange år på bagen (og lad mig tilføje, at den ikke er den største hindring for denne skribents forbeholdsløse omfavnelser af legetøjs-giganten (den afgørende hindring følger nedenfor), så er det ikke overraskende, at en del af lego-tingene udgøres af halv- og helfabrikata, der ikke kan andet end sættes i hånden på figurerne (som et maksimum), det gæl-

der især de mindre dele. Alle disse elementer ryger i en restkategori der hedder (k) *grej*. Mens halvfabrikata, hvis anvendelsesmuligheder er begrænsede, såsom (l) *dørhuller*, (m) *karrosserier* og (n) *hjul*, må have navn efter den del af en helhed, de er, eller det, de kan blive til.

3. Vare, ideel og kommunikation

Det sidste aspekt, vi skal betragte LEGO under, er det afsætningskommunikative perspektiv og lego-delene som

Galt i byen – ingen hjemme

For noget tid siden entrede jeg butikken *Bog & idé* i den tyrkertro, at der netop her i bøgernes og ideernes verden (den åndelige pendant til isenkræmmerens stærkt fokuserede metonym *Kop & Kande*), skulle kunne findes en pakke nøgne, upimpede klodser af det noprede mærke med god pasform.

Det første sanseindtryk, der slog mig i møde, var synet af stort trykte bannere, hvorpå LEGO-afsenderen opfordrede til følgende: »Slip fantasien løs!«

vare. Det handler om forholdet mellem LEGOs produkter og dets kommunikation. Her kan man til en start konstatere, at koncernen har en »strategisk« kommunikation. Men måske er den også mere strategisk, end hvad godt er. I hvert fald kan der synes at være en kløft, imellem hvad producenten kommunikerer, og det, den rent faktisk tilbyder.

Butikken havde ingen blandede basis-, kun færdige samlesæt-legoklodser med ofte stærkt specialiserede funktioner (= fantasibegrænsende, ikke-fritslippende) i en opbagt sovs af temaer som *Harry Potter*, *Minecraft*, *Star Wars*, *Pirates of the Caribbean*, *Avengers* og *Ninjago*, som alle har deres eget faste narrativ. Jeg spurgte til den ønskede vare, men ekspedienten måtte

beklage, at »det ikke var det, de solgte mest af«, hvad der nok skulle tolkes som en vild underdrivelse, hvis jeg ellers læste hendes kropssprog rigtigt. Netop de klodser, som kunne slippe fantasien fri, bliver ikke købt, og derfor heller ikke bestilt hjem og lagt frem i butikken (eller også er det omvendt).

Pointen er, at ligesom børnene giver en f..., så giver LEGO i dén grad en f.... Med den ene halvdel af tungen råber de »Fantasi!«, vel vidende at den egen-skab hverken koster 450, 750 eller 15.000. kr. Den koster gratis. Og fantasi og kreativitet er ofte resultatet af nød, ikke overflod. Med den anden halvdel af den kløvede tunge gør firmaet et ihærdigt forsøg på at monopolisere børnenes leg.

De lokkes ind i en færdigdefineret verden af skabeloner for scenarier, figurer og handlingselementer. I nogle tilfælde nærmest en færdig koreografi og en drejebog fra en film eller en bog. Leg filmen! Legen får en forud defineret retning og ditto rammer. Værre er, at disse fasttømmres i en markedsorienteret alliance med en ekstern spiller på området, der så leverer brand, setup og historie, hvorved børnenes fantasi i hvert fald ikke bliver sluppet fri, men snarere indfanget og lukket inde.

Fantasi eller hjernevask?

Klodsgiganten har med sit *fantasi*-slogan velsagtens nok så meget podernes forældre og finalt disses formodet spækkede og villigt udøsende punge for øje. Børn falder dog ikke for paroler som denne. Hvad der tæller, er skolegårds-kredibiliteten.

Ingen gulerødder i Pusher Street
Sprogligt gør LEGO sig skyldig i new-speak: Et begreb, *fantasi*, tømmes for indhold og bruges her som buzzword uden reelt fundament. Den del af firmaets sortiment, der slipper fantasien fri, de nøgne klodser, er stort set uopdrivelige. Mens det reelle salg bæres af brands og færdigskabte universer, som ikke åbner de store muligheder for legen, men definerer og lukker den på forhånd. Reelt er der tale om en massiv reklameblok midt i børnenes leg.

Alligevel baserer LEGO sin store goodwill på netop de bortgemte klodser, som der altså bliver færre og færre af i pakkerne til fordel for monofunktionelle dele.

LEGO prædiker gulerødder men sælger kokain. Naturligvis sat en del på spidsen. Men alligevel sandt i sin overdrivelse. Sådan er det med sproget. Altid til tjeneste i både det godes og det mere gustnes navn.

KF

Det danske sprog gennem 6000 år

Af Thomas Olander

Man tænker nok ikke så meget over det i hverdagen, men hver eneste lille del af vores sprog bærer rundt på sin egen historie. Hver enkelt lyd vi siger når vi taler, er et resultat af små, gradvise udviklinger gennem tusindvis af år. Vores grammatik har også været i bestandig udvikling siden vores meget fjerne forforældre gik i gang med at systematisere deres grynt og skrig og konstruere det vi i dag opfatter som sprog. Og vores ordforråd er bestandig blevet fornyet, men mange af de ord vi bruger hver eneste dag – ord som *du*, *jeg*, *datter*, *fod*, *nu*, *hund*, *ko* og *navn* – har en historie der kan føres 6000 år tilbage, og ordene har sandsynligvis været i sproget i lang tid før det.

Skrift, tale og sproghistorie

Selv hvis man ikke kender sprogets historie, ligger den lige for næsen af en. De fleste af os kan både tale og skrive dansk og har nok lagt mærke til den store afstand der er mellem det talte og det skrevne sprog.

Vi skal gå rundt og huske at *hjul* skrives med stumt *h*, mens *jul* ikke gør; at der skal skrives et *r* til sidst i *jeg kører*, men ikke i *at køre*; og at der skal skrives *d* i *land*, men ikke i *løn*. For en moderne taler af dansk er der i vidt omfang tale om de rene tilfældigheder.

Men hvis man går sproghistorisk til værks, har meget af det der er endt

med at ligne tilfældigheder, en god grund: Engang for mange hundrede år siden udtalte man faktisk et *h* i *hjul*, et *r* i *kører* og et *d* i *land*. Skriftsproget halter i disse og mange andre tilfælde adskillige århundreder efter det talte sprog.

Allerede i forholdet mellem det talte og det skrevne sprog ligger sproghistorien altså og lurer.

Variation og sproghistorie

En anden måde sproghistorien viser sig for os på uden at vi behøver lede efter den, er i den variation der er i sproget. Ingen af os taler helt ens – nogle taler langsomt og tydeligt mens andre spørjer ordene ud i høj hastighed; vi bruger forskellige ord for de samme begreber; og bevæger man sig rundt i de forskellige dele af landet, varierer sproget desuden fra sted til sted.

Også hin enkeltes sprog varierer betragteligt – vi kan artikulere tydeligt eller mindre tydeligt, tale formelt eller snakke uformelt, og mange kan også ubesværet veksle mellem forskellige grader af dialekt og rigssprog.

Variationen i de forskellige udgaver af dansk indeholder en masse sproghistorie. Hvis man taler tydeligt og udtaler sidste stavelse i *fakkel* med en klar *øh*-lyd fulgt af et *l*, har man en ældre udtale end hvis man siger *fakl* uden *øh*-lyden (som vil være udtalen for de fle-

ste af os i normal tale). Hvis man siger (*han*) *bad*, er ens grammatik en anelse mere konservativ end hvis man siger (*han*) *bedte*. Hvis man siger *hun er sej*, bruger man et ældre udtryk end hvis man siger *hun er cool*. Og siger man *kjøra*, har man en »ældre« vokal til sidst i ordet men en »yngre« konsonant i starten af ordet end hvis man siger *køre*.

Også i de små variationer mellem vores måde at bruge sproget på, ligger der altså små stykker sproghistorie og venter på at blive opdaget og værdsat af sprogets brugere.

Hvordan 6000 år?

Det er selvfølgelig en tilsnigelse at tale om dansk sprog gennem 6000 år, sådan som overskriften til dette indlæg gør. Men det er ikke det rene clickbait. Med lidt god vilje har det danske sprog en historie der ikke bare er 6000 år lang, men som vi faktisk kan sige noget mere eller mindre fornuftigt om gennem alle de 6000 år.

Hvis vi prøver at følge sproget fra nutiden tilbage gennem historien, har vi selvfølgelig massevis af informationer om både talt og skrevet moderne dansk. De ældste direkte kilder til talt dansk går helt tilbage til 1904, hvor vi har lydoptagelser af en dansker, skuespillerinden Louise Phister, som er født i 1816 (figur 1). Hun var nærmest jævnaldrende med H. C. Andersen, der er årgang 1805.

Før den tid har vi kun skriftlige vidnesbyrd om dansk. Hvis man følger dem tilbage i tiden, kommer vi over renessancen og middelalderen tilbage til vikingetiden. Her repræsenterer runeindskrifterne på fx Jellingstenene et meget gammelt forstadium til dansk.

Om man så egentlig også har ret til at kalde vikingetidens sprog for dansk,

Figur 1. Den ældste dansker hvis sprog er dokumenteret i en lydoptagelse: skuespillerinden Louise Phister (1816–1914). Foto: Georg E. Hansen. Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek.

er et definitionsspørgsmål. Men hvis vi anser alle direkte forstadier til moderne dansk for at være danske, tæller vikingetidens sprog med. Det svarer til at vi regner latin for at være en slags italiensk, eller at vi regner italiensk for at være en slags latin. Hvilket jo ikke er helt forkert.

Med den definition i hånden kan vi føre det danske sprogs historie endnu længere tilbage, over Guldhornsindskriften fra ca. 400 e.v.t. og helt tilbage til de allerældste runeindskrifter fra omkring 150 e.v.t. Her er der dog tale om et sprogtrin der er så gammelt at det også er et forstadium til i hvert fald de andre nordiske sprog (svensk, norsk, islandsk og færøsk).

Hvis vi insisterer på direkte dokumentation, ophører det danske sprogs historie på dette tidspunkt. Men heldigvis *haben wir andere Methoden*. Den sammenlignende sprogvidenskab kan nemlig på grundlag af beslægtede sprog rekonstruere dele af de sprogstadier som disse sprog nedstammer fra. En sammenligning af alle de germanske sprog tillader altså at rekonstruere et såkaldt urgermansk, der tidsfæstes til omkring 500 f.v.t.

DANSK	URINDOEUEPÆISK
du	*túh
jeg	*hég
datter	*d ^h ugxtér
fod	*póds
nu	*nú
hund	*k _u ō
ko	*g ^w óus
navn	*hnóymη

Og tilsvarende tillader en sammenligning af hele den store indoeuropæiske sprogfamilie, som dansk og de andre germanske sprog udgør en gren af, at rekonstruere dele af det indoeuropæiske grundprog. Hvornår det blev talt, ved vi ikke med sikkerhed, men de fleste sprogforskere anser tiden omkring 4000 f.v.t. for et realistisk bud.

Dansk og det indoeuropæiske grundprog

Dermed kommer vi frem til at dansk har en 6000 år lang historie som vi ved en del om. Og alle de andre nutlevende indoeuropæiske sprog – fra svensk over engelsk til spansk, russisk og hindi – har en tilsvarende lang historie da de netop alle nedstammer fra det samme indoeuropæiske grundprog.

Ved en sammenligning af efterkommerne til det indoeuropæiske grundprog kan vi rekonstruere de 6000 år gamle grundformer til de ord som vi nævnte i begyndelsen; se tabel 1.

Går vi længere tilbage end de 6000 år, bliver billedet hurtigt meget mudret. Eftersom den indoeuropæiske sprogfamilie ikke har nogen kendte slægtninge, kan vi ikke bruge den sammenlignende sprogvidenskab til at regne længere bagud. Det er klart at også det indoeuropæiske grundprog har en

Tabel 1. Danske ord og deres urindoeuropæiske grundform. En asterisk betegner en rekonstrueret form. Tegnet x betegner en ach-lyd som i tysk ach. Tegnet y betegner en svækket og g-lyd med læberunding, omtrent som i spansk agua vand.

historie, og der er enighed om at der har været sprog i mange tusinde år før 4000 f.v.t., men hvordan forstadierne til urindoeuropæisk har set ud, har vi kun en meget vag fornemmelse af.

Den allestedsnærværende sproghistorie

Selv om sproget er under konstant udvikling, bærer det altså rundt på en ubrudt historie der går tusindvis af år tilbage. Når man først får øjnene op for sproghistorien, er den omkring en hele tiden. Den sidste sætning får mig for eksempel til at tænke på at det upersonlige pronomen *man* er en svækket udgave af substantivet *mand*, parallelt med tysk *man* og *Mann* og – hvis vi hopper over til de romanske sprog – fransk *on* ›man‹ og *homme* ›mand‹.

Man kan kigge på lyde, grammatik og ordforråd og opdage forskellige typer af sproghistorie:

- den tekniske og nærmest matematiske lydhistorie: urindoeuropæisk *p udvikler sig til urgermansk *f medmindre det forudgås af *s
- de mere psykologiske grammatiske udviklinger: *bad* bliver til *bedte* i analogi med *skete*
- de kulturelt betingede ændringer i ordforrådet: *sej* udskiftes med det engelske låneord *cool*

Ved at se på sit sprog – i vores tilfælde dansk – fra en sproghistorisk vinkel får

man altså ikke bare en masse gratis aha-oplevelser. Man får også indblik i hvor man kommer fra, både sprogligt og i bredere, kulturhistorisk forstand.

Thomas Olander,
lektor, Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Thomas Olander er bogaktuel med
Dansk fra nutiden til stenalderen
(figur 2), som udkom i november 2024
på UPress.

Figur 2. Forside til bogen Dansk fra nutiden til stenalderen (2024) af Thomas Olander.

Sprogviden: Nordens sprog

1. Hvilke sprog regnes i sprogvidenskaben for de nordiske sprog?
2. Par hvert navn for *Anders And* med et sprog: (a) *Andrés Önd*, (b) *Donald Duck*, (c) *Aku Ankka*, (d) *Dunnaldur Dunna*, (e) *Kalle Anka*.
3. Hvad hedder Finland på finsk?
4. Blev Emil fra Lønneberg »fortalt« i den originale svenske filmatisering?
5. Hvilke særtegn er der i hhv. det svenske, norske og finske alfabet?
6. Hvad hedder studiet af nordiske sprog og kulturer i de tysksprogede lande?
7. I hvilket nordisk land er der gjort flest runefund?
8. Når finsk *Itävalti* betyder »Østrig«, hvad betyder *Itämeri* mon så?
9. Hvilke(t) sprog i Norden er blevet promoveret flest gange gennem tiden ved at være vindersangens sprog ved Det Internationale Melodi Grand Prix?
10. I hvilket radioprogram taler tre nordiske repræsentanter fra hvert sit land og for hvert sit sprog om hjemlige og fælles problemstillinger?
11. Hvilket nordisk sprog har bl.a. følgende ord: *þú*, *ég*, *dóttir*, *nú* og *kýr*?
12. Hvad betyder de tre ord?
13. I hvilket nordisk sprog finder man følgende ord for sne: *sjo*, *sjog*, *sne*, *snjo*, *snjor*, *snjy*, *snjø*, *snjøv*, *snog*, *sny*, *snø*, *snøv*?

Illustration: Wikimedia Commons.